

BÉRES ZSUZSA

beres.zsuzsa@arts.unideb.hu

PhD-hallgató (Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola)

A (debreceni) kulturális elit integráltsága

Az elit szerepe a társadalmi integrációban¹

Integration in the cultural elite (in Debrecen)

The role of the elite in the socila integration

ABSTRACT

I research the culture and the cultural elite of the centre of the east region and the most prominent in the cultural activity. Speaking about the cultural elite, the most important question is the function of the elite. I think, that the function of the elite is the participation in the social integration. The cultural elite originate communities, which should be the basis of the integration. My study focuses to this communities and their connections with the elite.

KEYWORDS

cultural elite, social integration, Debrecen

DOI 10.14232/belv.2019.2.12 <https://doi.org/10.14232/belv.2019.2.12>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Béres Zsuzsa (2019): A (debreceni) kulturális elit integráltsága. Az elit szerepe a társadalmi integrációban. *Belvedere Meridionale* 31. évf. 2. sz. 180–192. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

¹ A tanulmány megjelenését az EFOP3.6.3-VEKOP-16-2017-0007 – *Tehetségből fiatal kutató – A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban* pályázatból biztosított forrás tette lehetővé.

BEVEZETÉS

Kulturális elitről beszélve fontos és megkerülhetetlen kérdés az, hogy mint társadalmi csoportot milyen mechanizmusok építik fel, s tartják össze a tagjait. Egy adott térbe helyezhető – esetemben a debreceni – kulturális elitről beszélve pedig különösen előtérbe kerül ez a kérdés, hiszen egy olyan speciális, lokális jellemzőkkel bíró, földrajzilag is behatárolható térre redukálódik a kutatásom tárgya, ahol megkerülhetetlenné válik a csoportdinamikák feltárása. A kulturális elit belső rendezettségén túl felvetődik az a kérdés is, hogy mint hatalommal bíró közösség, miként hatnak a társadalom többi tagjaira, kulturális tőkéjük révén képesek-e az eliten kívülálló személyek társadalomba történő integráltságának a növelésére.

Az elitnek nagyon fontos szerepet tulajdonítok a társadalmi integráció lehetséges módjainak közvetítésében, s minél magasabb szintű elérésében, hiszen működése révén – akár a pozicionális, akár a művészeti elitről van szó – olyan közösségeket alakít(hat) ki, amelyekhez, mint a kultúra iránt érdeklődők, a kultúrát fogyasztó egyének tartozhatnak a társadalom elitscsoportokon kívüli tagjai is.

Tanulmányomban törekszem az integráció fogalmát minél pontosabban lehatárolni, s összegyűjteni azokat a legfontosabb integrációs elméleteket, amelyek a témámat illetően relevánsak. Ezek az elméletek segítik annak a megértését, hogy az elit miként működik, milyen társadalmi funkciókat tölt be, s ezáltal hogyan válik társadalmi szempontból fontos integráló erőforrássá.

Az integráció témaköréhez kapcsolódóan fontosnak tartom még a kulturális elit presztízs és hatalmi pozícióinak perspektíváját is bevonni, hiszen az integráló erő egyfajta hatalmi státuszt igényel. A kérdés az, hogy ez a státusz milyen presztízzsel bír az elittagok között, s az integrálni kívánt társadalom tagjai között.

Á DEBRECENI KULTURÁLIS ELIT VIZSGÁLATA SORÁN FELMERÜLŐ FOGALMI KÉRDÉSEK TISZTÁZÁSA

A fogalmi keretek tisztázásánál felmerülhet a kérdés, hogy van-e különbség akkor, ha elitről vagy elitekről beszélünk. Az egyes számú megközelítés, tehát az elit kifejezés, mindig valamiféle kiválóságot jelöl ki. Amennyiben a többes számú megközelítést, tehát az elitek kifejezést használjuk, akkor a hangsúlyt a személyes képességekre és presztízs jellemzőkre helyezzük. Ez utóbbi egy tágabb elitfogalomhoz vezet. (PÁSZKA 2010) Jelen tanulmány és a kutatásom során én a tágabb elitfogalmat alkalmazok, tehát a kiválóság mellett fontosnak tartom bevonni a személyes képességek és a presztízs dimenzióját is. Hogy általában kit tekinthetünk az elitekhez tartozónak, azt Szalai Erzsébet az alábbi formában fogalmazza meg: „Az *elitkutatók – a neoelit elméletek szellemiségének megfelelően – az elit fogalmán többé-kevésbé hallgatólagos megállapodás alapján a hatalom legfőbb birtokosait értik – azokat, akik a társadalomban a legalapvetőbb, a társadalom életére leginkább kiható döntéseket tartósan meghozzák.*” (SZALAI 2001.13)

A kulturális elit meghatározásánál többféle megközelítésből is ki lehet indulni. Egyfelől kapcsolhatjuk a fogalmat az elitet alkotó egyes személyekhez. Ebben az esetben, ha személyekre vonatkoztatunk, az egyéneket tulajdonságaik vagy képességeik alapján soroljuk az elit tagjai közé. Másfelől létezik egy fogalomorientált meghatározás is, amely az elit alkotó tartalmi elemekre – képességbeli különbségekre – helyezi a hangsúlyt. A fogalomorientált meghatározás is feltételez valamiféle képességbeli különbséget, ám ebben az esetben a hatalmi vagy pozicionális-strukturális dimenziók is fontos szerephez jutnak. (TAKÁCS 1998)

Kutatásom során kulturális elit alatt értek minden olyan személyt, aki formálja a vizsgált település, Debrecen kulturális életét. Ez a kultúraformálás két komponensből áll össze. Egyrészt ide tartozik az alkotó-, másrészt pedig a szervező tevékenység. Természetesen az értelmiség azon része, amely tevékenysége révén formálja a társadalmat, az elit részét képezi, ugyanis minden olyan kultúrában tevékenykedő, szervező személy az elit része, aki ezáltal a tevékenység által befolyással bír a kultúra és a kulturális élet működésére. (CSURGÓ–KOVÁCH 2003) Szelényi Iván a kulturális elitet úgy határozta meg, hogy olyan személyek alkotják, akik a kultúra szempontjából fontos döntési pozíciókban helyezkednek el. (SZELÉNYI et al. 1995) Egy másik szerzőpáros – Szelényiekhez hasonlóan – erről így vélekedett: „Az elitet alapvetően meghatározza a döntési helyzet: tagjai vesznek részt a döntési folyamatokban, mivel olyan pozíciókban vannak, hogy rendelkeznek az ehhez szükséges információkkal.” (MÜLLER–TAKÁCS 1998. 4.)

A fentebb említett megközelítések alapján tehát a kutatásom során a kultúra formálói mellett a kulturális elithez sorolom még a kulturális szervezetek élén álló, döntéshozói pozícióban lévő vezetőket, továbbá a helyi – tehát a debreceni – kötődésű napilapok és folyóiratok, művészeti szerveződések vezetőit, valamint a különféle művészeti ágakban kiemelkedő teljesítményű alkotókat, akik munkája állami díjjal elismert. SZALAI Erzsébet (2001) az alábbi kulturális elit-fogalmat határozta meg: „... közvélemény-formáló és (vagy) a kulturális javakat birtokló és újraelosztó értelmiség, valamint a velük összefonódott meritokrácia. (A kulturális elit esetében a pozicionalitást nem lehet tökéletesen biztosítani. A kulturális mező természetéből adódóan ugyanis a közvélemény-formáló értelmiség döntően szociokulturális és igen nagyrészt generációs alapon szerveződik.)” (SZALAI 2001. 21.)

A kulturális elit meghatározásán túl fontosnak tartom, hogy a könyvtárnyi szakirodalom kultúra-meghatározásaiból a kutatáshoz kapcsolódó és a témához legközelebb álló kultúra-fogalmakat kiemeljem, hiszen a kultúra alapvetően határozza meg azt a közeget, amelyben a kulturális elit és tevékenysége értelmezhetővé válik.

A kultúra mint kifejezés meghatározása azonban közel sem egyszerű feladat, hiszen az egész társadalmat átszövi, benne élünk, így mindennapjaink részévé válik, hatással van ránk és mi is hatással vagyunk a kultúrára. A kultúra szavunk a latin culture szóból származik, ennek közvetlen előzménye a szintén latin colore szó. A colore igének több jelentését is ismerjük, többek között ide tartozik a lakik, művel vagy a védelmez. A culture szó fő jelentése pedig az ápolás és a művelés. (WILLIAMS 2003) A kultúra kifejezés meghatározásánál több különböző definíció is ismeretes, ám ezeknek mindegyike megegyezik négy elem használatában. Minden fogalom-meghatározásban megjelenik az ember vagy az emberek egy csoportja, a tárgyi cselekvés, valamint a tevékenység által létrejött tárgy, továbbá maga a rendszer, ami mindezt összefogja. A kultúra két fontos funkciót tölt be a társadalomban. Egyfelől egy összetartó erő, hiszen megformálhatóvá válik általa az élet, másfelől van egy robbanásszerű ereje az új keresésével. (VITÁNYI 2006)

Hankiss Elemér a kultúra szó alatt kétféle jelentést különböztet meg. Magaskultúra alatt érti az adott társadalom kiemelkedő szellemi-művészeti teljesítményeinek összességét, melyek az idő előrehaladtával egyre szélesebb társadalmi réteg közkincsévé válik. Emellett említi még a mindennapi kultúrát, amely a különböző művészeti alkotások és azok esztétikai élménye mellett a mindennapi társadalmi élethez és együttéléshez szükséges normákat, ismereteket és beidegződéseket is jelenti. (HANKISS 2004) Kutatásom során Hankiss magaskultúra fogalmára helyezem a hangsúlyt, s a kulturális elitnek ezt a fajta tevékenységét és aktivitását keresem majd.

A KULTURÁLIS ELIT, MINT KÖZÖSSÉG INTEGRÁLTSÁGA, INTEGRÁLÓ EREJE A TÁRSADALOM ELITEN KÍVÜLI TAGJAIRA

Mielőtt rátérnék arra, hogy a kulturális elit miként képes integráló erővel bírni, fontosnak tartom, hogy magának az integrációnak is meghatározzuk a fogalmát. Habermas, Parsons és Giddens elméleteire támaszkodva KOVÁCH és szerzőtársai (2016) az integrációt úgy értelmezik, hogy az egyén vagy akár egy társadalmi intézmény képes együttműködni egy másik csoporttal vagy akár közösséggel. Az integráció lényege, hogy ezen együttműködés során elfogadják a másik csoport normáit és értékeit, mely értékek és normák nemcsak átláthatók, hanem elfogadottak és legitimek is. DUPCSIK–SZABARI (2015) ezt így fogalmazza meg: „*Társadalmi integráció alatt értjük, amikor az egyén vagy intézmény (cselekvő, ágens) kooperál egy társadalmi csoporttal vagy kollektivitással úgy, hogy bizonyos mértékben elfogadja annak értékeit, normáit, szabályait stb. Egy integrált társadalomban az intézmények, normák és szabályok mindenki számára legitím, elfogadható módon jelennek meg. Vagyis, egy jól integrált társadalomban az azt alkotó elemek összekapcsolódása, kooperációja ismert és elfogadott.*” (idézi KOVÁCH 2017. 8.)

A társadalmi integrációt csupán állandósult mechanizmusok képesek fenntartani, amely mechanizmusokban fontos szerepet töltenek be az együttműködési készség mellett a normák és az értékek, tehát a társadalmi szerződések. (KOVÁCH et al. 2016), DUPCSIK–SZABARI (2015) beállítódásoknak, értékeknek, normáknak tekinti az integrációs mechanizmust, amely egy, már létező és működő integrációnak a résztvevői között megtartja az együttműködést, ezáltal erősödik az összetartozás érzése az adott csoporton belül, mely lehetővé teszi, hogy az integráció során elkerülhetővé váljanak a konfliktusok. Az integráció és integrációs mechanizmus értelmezéséhez az alábbi táblázat nyújt segítséget:

Amennyiben a kulturális elitre, mint integráló erejű csoportra tekintünk, fontos, hogy lássuk, milyen integrációs mechanizmusok mentén tudják végrehajtani a hatalmuk által rájuk ruházott feladatukat. Az egyik ilyen mechanizmus a normák és értékek csoportja, ahol hatást a normákat követő cselekvések által, az egyének értékein keresztül és tudásuk révén lehet elérni. A kulturális elit feladatai közé tartozik többek között, hogy a társadalom által elvárt és elfogadott normákat és értékeket közvetítsen a művészet révén. Ahhoz, hogy ez a mechanizmus hatást érhesen el, szükség van egy befogadói közösségre, amelyen keresztül az integráció végbemegy a csoporton belüli normakövetés mentén a kollektív attitűdök követése során egy közös kulturális keret megalkotása által.

Ha a kulturális elitre a társadalomba erősen integrált csoportként tekintek, akkor ezen kijelentés megértéséhez a kulcs a kapcsolatok integráló mechanizmusában keresendő. Ebben az esetben a kapcsolati erőforrás az, amely hatással van a csoportdinamikára, s a kapcsolati erőforrás által lesznek képesek az elittagok a társadalmi részvételre, illetve ezáltal tesznek szert kapcsolat-hálózati beágyazottságra, tehát integrált csoporttá válnak.

A térbeliség és lokalitás mechanizmusa felől közelítve az integrációt azt látjuk, hogy ami a leginkább hat, az a meglévő társadalmi tőke és a tudás. Ezek megléte képessé teszi a kulturális elitet arra, hogy a befogadói közösséget, amely egy speciális lokalitáshoz kapcsolható, a helyi közösséghez való tartozás érzését és a tér reprezentációját erősítve integráljon.

A társadalmi újratermelésnek alapfeltétele, hogy az integráció egyéni, intézményi és kapcsolati szinten egyaránt megvalósuljon. (KOVÁCH 2017) Az integrációnak három szintjét

Az integráció területe	Az integrációs mechanizmus	Az integráció tartalma
Normák és értékek	Értékek és normák kollektív rendszere, a normakövetés mechanizmusának három szintje: normarendszerek, a normákat követő konkrét cselekvések és a normatív mechanizmusok, az egyének értékei, a cselekvéseik értelmezésében szerepet játszó normák rendszere, a tudás	Metaértékek (jogi, erkölcsi és kulturális keretek) intézmények által közvetített értékek (kollektív identitások, attitűdök és gyakorlatok) a normaválasztás, elfogadás és követhetőség eldöntésének a folyamatai
Kapcsolatok	Kapcsolathálózati erőforrás	Bizalom, normakövetés, közéleti, társadalmi részvétel, az egyén integráltságának szubjektív megítélése, mikromilió, kapcsolathálózati beágyazottság, ego-hálózatok, státuszélerés, társas támogatás, társadalmi törésvonalak
Térbeliség, lokalitás, területi integráció	Társadalmi tőke, tudás, politikai integráció	A falusi és városi közösségek integrációja; a terület- és fejlesztés-politika integrációs hatásai, a tér reprezentációja és az integráció

I. TÁBLÁZAT *Az integráció és integrációs mechanizmus fogalmak értelmezése* (Forrás: KOVÁCH IMRE [2017]: Fogalmak és megközelítések. In KOVÁCH IMRE [szerk.]: *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest – Szeged, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet – Belvedere Meridionale Kiadó. 10–11. [részlet])

különböztetjük meg. Beszélhetünk rendszerintegrációról, társadalmi szintű, valamint személyközi integrációról egyaránt. Rendszerintegráció alatt azok a mechanizmusok értelmezhetők, amelyek a különböző rendszerek működése révén a társadalmi cselekvéseket összehangolják. Társadalmi szintű integrációs mechanizmusként fogható fel a kulturális újratermelés és a szocializáció is, míg a személyközi integráció a közvetlen személyes kapcsolatok alappillére, amely kapcsolatok fontos erőforrások a rendszerintegrációban történő részvételhez. A rendszerintegráció nagyon fontos eleme a társadalom egyéni szintjein zajló cselekvések összehangolásának. A társadalmi szintű integráció elengedhetetlen akkor, ha az egyének közösségekhez való tartozását akarjuk vizsgálni, míg a személyközi integráció a kapcsolatháló meglettén keresztül értékeli az integráltság erősségét. Felmerülhet kérdésként, hogy az említett különböző integrációs típusok hogyan válnak mérhetővé. Rendszerszintű integrációnál az intézményekbe vetett bizalom kardinális kérdés. A társadalmi szintű integráció leginkább a szervezeti tagságokon keresztül értékelhető, a személyközi integráltságnak pedig legfőbb meghatározója az erős, illetve gyenge kapcsolati kötések száma. (KOVÁCH et al. 2016)

Az integráció kérdésénél beszélhetünk olyan csoportokról, amelyek hangsúlyosabb szerepet töltenek be az integráció intézményes kereteinek megőrzésében, valamint a társadalom tagjait is erőteljesebben tudják integrálni a társadalom egészébe. (KOVÁCH–KRISTÓF 2012) Ilyen csoportok az elitek is, így tehát a kulturális elit is jellemezhető a már említett erőteljes integráló hatással, éppen ezért fontos a kulturális elit integráltságáról, valamint integráló erejéről szót ejteni.

Hogy a kulturális elit mennyire integrált, azt legegyszerűbben integrációs modelleken keresztül lehet bemutatni. A kulturális elit integráltságáról beszélve fontosnak tartom megemlíteni az úgynevezett látens osztályokat vagy más néven a BBC-modellt. Dolgozatomba azért látom relevánsnak a látens osztályok elméletének beemelését, mert ez a rétegződésmodell a vagyoni, életstílus vagy munkajelleg szerveződése mellett a kulturális tőke birtoklásával árnyalja a rétegeket. Természetesen a kulturális tőke mellett a bourdieu-i másik két tőkefajta, a gazdasági és társadalmi tőke is a rétegző elemekhez tartozik. A kulturális tőke a magaskultúra, továbbá az úgynevezett újkultúra fogyasztásával operacionalizálható. (KOVÁCH et al. 2016) A kulturális tőkének három fajtája létezik: inkorporált, objektivált és intézményesült. Az inkorporált kulturális tőke személyre szabott, egyéni időberuházást követel meg. Ebben az esetben a képviselési elv lehetősége nem áll fenn, tehát mindenkinek a saját maga idejét kell investálnia ezen típusú kulturális tőke megszerzésekor. Ez a bensővé tett tőke olyan tulajdon, amely az egyén habitusává válhat, a személyisége részét képezheti. Az objektivált kulturális tőke esetében olyan anyagi hordozókról beszélünk, amelyek materiálisan adhatók át. Fontos azonban, hogy ennél a tőkefajtnál csupán a tulajdonjog adható át, a tárgyakhoz szükséges ismereteket mindenkinek magának kell megszereznie. Végül pedig az intézményesült kulturális tőke a titulusokkal hozható kapcsolatba, így a kulturális kompetencia bizonyítékvá válik. A titulusok révén ez a tőkefajta a tulajdonosának tartós értékeket, valamint elismerést kölcsönöz. (BOURDIEU 2010)

Hunyadi Zsuzsa 1995 és 2002 között foglalkozott szabadidős tevékenységekre vonatkozó mérésekkel. Kutatása során a hagyományos és modern kultúrához kapcsolódó tevékenységeket különböztette meg. A hagyományos kultúrához kapcsolódóan az alábbi tevékenységeket emelte be: színházba, múzeumba, hangversenyre járás, valamint az olvasást. A modern kultúrához kapcsolódó tevékenységek pedig a következők voltak: számítógépezés, könnyűzenei koncertekre, illetve moziba járás, továbbá a videók nézése és a zenehallgatás. Hunyadi Zsuzsa kutatása során arra az eredményre jutott, hogy a hagyományos kultúrához kapcsolódó tevékenységeket végzők nyitottabbak a modern kultúra felé, mint fordított esetben. (HUNYADI 2005) Ez a fajta kultúrafelosztás illeszkedik a magas- és újkultúra felbontás elképzeléséhez, így az alább tárgyalt magaskultúra és újkultúra fogalmát fontos látom ezekkel az információkkal kiegészíteni.

KOVÁCH Imre és szerzőtársai szövegében (2016) a BBC-modellhez kapcsolt magaskultúra fogyasztásának definíciója magában foglalja a színházba járást, a múzeumok látogatását, az operába járást, a könyvolvasást, továbbá ezeken felül a wellness látogatás gyakoriságát is. Az újkultúra esetében a számítógépes játékok használatának, valamint az internetezésnek és a barátokkal való találkozásnak a gyakorisága a meghatározó. A három tőkefajta fogyasztói preferenciáit figyelembe véve az elitről az mondható el, hogy kiemelten magas gazdasági és kulturális tőkével bír, magas presztízsszerű kapcsolatokat halmoz fel, továbbá átlagon felüli a nexusdiverzitása, tehát az erős kapcsolatainak a száma. Az elit meghatározóan a fővárosba

koncentrálódik és vezető beosztású pozíciókat töltenek be tagjai. Az elit társadalmi integráltsága pedig leginkább a kapcsolatai és politikai aktivitása révén figyelhető meg. (KOVÁCH et al. 2016)

Fontos kérdés, hogy miként jött létre az a közösség, amelyről ebben az írásban elitként beszélünk, hogyan tud valaki ennek a közösségnek a tagjává válni, ha már valaki a tagjává válik, miként tudja azt a megszerzett tagságot megtartani, vagy éppen mi vezet ahhoz, hogy valaki kikerül a közösségből, valamint hogyan hatnak egymásra a csoport vagy közösség tagjai? A közösség, mint olyan, lokalitáshoz köthető, adott helyen és adott időben létezik. Ezért tartom kifejezetten fontosnak a Debrecenhez tartozó kulturális elit vizsgálatát. Közösségről beszélve az integritás alapjává a kollektív identitás válik, tehát az egyének egy közösséget alkotnak, ahol részt vesznek a közös dolgokban. A közösség egyik fontos tulajdonsága, hogy vannak határai, amelyeket vagy enged át lépni külső személyeknek, vagy nem, így a közösségből való kizárással erősíthető meg az úgynevezett mi-tudat, esetünkben az elit-tudat, a közösség egysége és összetartozása. Az elitet nevezhetjük egy eszmei vagy választott közösségnek, mivel a kulturális elitcsoport az alkotó egyének szabad társulásából jött létre. A közösségeknek továbbá nagyon fontos identitásformáló szerepe van, mely vagy a közösségben való részvétellel vagy az abból való kirekesztéssel magyarázható. Továbbá a közösséggel kapcsolatosan elismert értékeknek és normáknak szintén integráló szerepe van. (CSURGÓ–LÉGMÁN 2015) A kulturális elit esetében, a közösségek integráló hatását megismerve, megkerülhetetlen beszélni a csoport zártságáról, illetve nyitottságáról. A kulturális elit egyik legfőbb célja az lenne, hogy nyitott legyen az új tagok felé, hiszen így tudja magát és a kultúrát is folyamatosan újratermelni. Kérdés, hogy ez valóban megtörténik-e, s a folyamatos megújulással esélyt ad-e a minél magasabb szintű integráló hatásának.

Az elitcsoport integráltságán túl fontos kérdés, hogy milyen integráló hatással bír a kulturális elit a befogadói közösségekre. Az elitről elmondható, hogy társadalmi jelenléte univerzális, mivel a társadalom vezetők és vezetettek csoportjára bomlik. Mills szerint mivel maguk az elitek integráltak, így a társadalom többi tagjára is integráló hatással bírnak. Az elit integráló szerepe leginkább a vezetése révén érhető tetten, amely Bibó István nyomán annyit tesz, hogy az elitek nem elegendő csupán a társadalmat irányítani és vezetnie, elengedhetetlen, hogy különböző viselkedési mintákat adjon, kultúrát teremtsen. (KOVÁCH–KRISTÓF 2012) Ezen a kultúrán keresztül pedig fogyasztói közösségeket hoz létre a kulturális elit, a közösségi hatás, az összetartozás révén pedig magát az integráltság érzését teremti meg.

A kultúra azért nagyon fontos, mert az integráció egyik lényegi eleme magában a kultúrában ragadható meg, mivel ez képes a társadalom koherenciáját biztosítani, valamint rendszerbe szervezni. A társadalmi integráció leginkább mindig a kultúra integráltságától függ. A kultúra integráló szerepe az oktatáson és médián keresztül, valamint a kulturális mintaadók révén érhető tetten. Ez a kulturális tényező kihat az életmódra, a kapcsolatrendszerekre, a fogyasztói szokásokra és az olvasói, valamint a médiahasználati preferenciákra is. Ezeket nevezhetjük kulturális modelleknek is, amelyek egyfelől integrálják magát a csoportot is – esetünkben a kulturális elitet –, de mintaként jelennek meg a kívülálló csoportok számára is. (KAPITÁNY–KAPITÁNY 2012)

A kapcsolatok azért fontosak az integráció kérdéskörében, mert a kapcsolathány egyértelműen a szegregáció jele, továbbá a jól integráltság ismérvei közé tartozik, hogy a jól integrált személyek heterogén kapcsolathálóval rendelkeznek, így többféle információra tudnak szert tenni, ami a felfelé irányuló mobilitás egyik alappillére. Fontos még, hogy a baráti és családi kapcsolathálókon

kívül távolabbi csoportok felé is mutassanak a kötések. Az integráltság egyik fontos szubjektív mércéje, hogy az adott egyén elismerést és elfogadást él meg. A zárt kapcsolati hálózatok tagjainál erőteljesen megjelenik a bizalom érzése, ami az integráltság érzésének egyik fontos jellemvonása, mégpedig azért, mert az erős kapcsolatoknak van egy olyan funkciója, amely arra irányul, hogy társas támogatást nyújtson. Homogén csoportok egyrészt a hasonlóhoz való vonzódással, másrészt az eltérő és különböző csoportoktól való távolságtartásból is fakad. (GERŐ–HAJDU 2015) A kulturális elit integráló hatása abban is nyomon követhető, hogy a pozicionális és művészeti elittagok egyaránt létrehozhatnak olyan heterogén csoportokat, közösségeket, melyekhez a kultúrafogyasztók csatlakozhatnak, ezzel növelve kapcsolati hálójukat, azon keresztül pedig a társadalomba való integráltságukat.

Az, hogy a kulturális elit milyen hatással van a közösségekre, mennyire erős az integráló ereje, az úgynevezett INF-modell² alapján is értelmezhetővé, mérhetővé válik. A társadalmat a már említett INF-modell szerint vizsgálva azt mondhatjuk, hogy – az elit felől közelítve – vannak kapcsolatgazdag politikai aktívok és lokálisan integráltak. A debreceni kulturális elitet kutatva ez a két csoport különösen fontos szerepet kap, hiszen egyfelől segít magyarázni az elitlétet, másfelől értelmezhetővé teszi a debreceniséget, a lokalitásokhoz kötötten működő elitet. A kapcsolatgazdag politikai aktívok azok, akik egyértelműen elitként írhatók le. Iskolázottságukat tekintve nagyon magas közöttük a diplomával rendelkezők aránya. A lokálisan integráltak – az előbb említett csoporthoz hasonlóan – átlagon felüli kapcsolatokkal és társadalmi tőkével bírnak. A lakóhelyi vonatkozás szempontjából lényeges, hogy ennek a csoportnak a tagjai a főváros helyett sokkal inkább a vidéki városok felé tendálnak, tehát ez a csoport leginkább a helyi értelmiségiek közössége, ők a magaskultúra (hagyományos kultúra) fogyasztói. (KOVÁCH–KRISTÓF–SZABÓ 2017) Lényeges tehát, hogy ezen csoportok tagjai színházakba, múzeumokba, art mozikkba, hangversenyekre, kiállításokra járnak, valamint olvasnak könyveket, a közös érdekeltségen keresztül pedig egy olyan közösséget alakítanak ki elitként és befogadóként egyaránt, amely a társadalomba való integráltság érzését erősíti.

Evidencia, hogy a strukturális egyenlőtlenségekre egyszerre több tényező is hat, ezek közül fontos kiemelni az iskolázottságot, a területi fejlettségbeli különbségeket és az elitekhez való viszonyulást. Azzal, hogy az iskolai végzettség nő, az adott egyén erőteljesebben kapcsolódik a társadalomhoz. (KOVÁCH–KRISTÓF–SZABÓ 2017) A kulturális elit felől nézve ez azt jelenti, hogy kialakul egy olyan réteg, amely iskolázottsága miatt érti az elit által létrehozott művészeti alkotásokat, ezeket az értelmezéseket másokkal képes megosztani, így befogadói közösségek alakulnak ki, melyek erősítik az egyéni integráltság érzését.

Fontos azonban, hogy a különböző fejlettségű régiókban különböző szintű az integráltság és dezintegráltság (KOVÁCH–KRISTÓF–SZABÓ 2017), ezért nagyon fontos a debreceni kultúra és magának a városnak a fejlettségét is figyelembe venni, amikor az elit integráló szerepét vizsgálom. Debrecen pályázatot nyújtott be az Európa Kulturális Fővárosa cím elnyerésére, amely egyaránt feltételezi a kultúra és város fejlődésének a felgyorsulását, ezáltal várhatóan erősödő integráló hatásokra kell számítani a kulturális közegekben. Kérdés, hogy a fejlődés valóban meg tud-e valósulni, illetve eléri-e a kívánt hatást.

² Ez a modell az egyének integráltságát három szinten vizsgálja, foglalkozik a rendszerintegrációval, a társadalmi szintű integrációval és a személyközi integrációval egyaránt. (KOVÁCH–KRISTÓF–SZABÓ 2017)

Az integráltság vizsgálata során fontos elemként merül fel a hatalom kérdésköre. A kulturális elit minden esetben valamilyen hatalom birtokosa, így ezen szegmens révén értelmezhető térként nyílik meg az, hogy lokálisan, esetünkben a debreceni térben mennyire integrált a kulturális elit a hatalom mentén. Szelényiek révén azt tudjuk, hogy a kilencvenes évek elején lezajlott személycserék ellenére a kulturális elitet jellemző fő tulajdonságok nem változtak. Kollektív módon egy lépcsőfokot haladtak előre. (SZELÉNYI et al. 1995) Szelényiek felvetése akár értelmezhető úgy is, hogy az eliten belüli hatalmi harcok a kulturális elit életén belül kevésbé figyelhetők meg, mint a másik két elitsoporton belül, ami pedig annak lehet a következménye, hogy az említett csoporton belül olyan megmerevedett hatalmi pozíciók és státuszok vannak, melyek esetleg az eliten belül cserélődhetnek, de az eliten kívülről érkező tagok felé egyáltalán nem nyitott státuszpozíciókról van szó. Ez a megmerevedés azonban egy olyan integrációs problémával járhat, hogy a kultúra révén integrálni képes társadalmi csoport, a kulturális elit önmaga sem integrált a csoporton belül, s így a társadalom tagjait sem képes integrálttá tenni. Kutatásomban fontosnak tartom majd ennek a dimenzióknak a vizsgálatát, hogy a kulturális elit megmerevedése probléma-e, jelen van-e még napjainkban is vagy érzékelhető valamilyen változás.

Az eliteken belül mindenféleképpen érezhető valamilyen hierarchikus felosztás, ami annyit tesz, hogy sok esetben a gazdasági és politikai elit a kulturális elit felett állónak, irányítónak tekinti magát, ami talán a megkésett elitcserélődés oka és következménye is lehet. Ez a dilemma továbbá megnyitja azt a dimenziót is, hogy a megkésett elitcserélődés mennyiben hátráltatja az elitet abban, hogy munkásságában a hasznosság elvét kövesse, vagy pedig inkább egy új identitást próbálnak egyénekenként és közösségben gondolkozva is kiépíteni, ami pedig egy másfajta integráló folyamatot és integráltságot eredményez. Az identitásépítés fontos kérdés akkor is, amikor egy már meglévő státusz öröklődik tovább a születésből eredő elitpozícióba lépés során, hiszen bár bizonyos értékek továbbörökíthetők, megkerülhetetlen, hogy az automatikusan elitbe kerülő fiatalok szüleikhez képest más problémalátással és -felvetésekkel alakítják, formálják a kultúrát. Hasonlóan izgalmas kérdés az identitásépítés akkor is, amikor valaki nem a családi háttér révén jut el elitpozícióig, hanem egyfajta szerzett státuszról beszélhetünk. Ebben az esetben azt fontos látni, hogy bár életvitelüket tekintve hasonlóságok fedezhetők fel az új és régi elittagok között, az új tagok mégis másfajta szocializációs környezetből érkeznek, s ezzel egy újfajta elitarculatot is kialakíthatnak. Ezek a lehetséges különbözőségek minden esetben felvetik az elitsoportosulás ideológiai heterogenitását, kérdés az, hogy ilyen közegben mennyire tudja az elit betölteni az elitszerepét.

A politikai, gazdasági és kulturális elit az általuk birtokolt tőkefajták alapján határozhatóak be. Tehát a gazdasági, a kulturális, a szociális és szimbolikus tőke java e három elitsoport között oszlik meg, s az elitbe kerüléshez legalább az egyik tőkefajta birtoklására szükség van. (SZALAI 2001) Az elitpozíció betöltéséhez ez egy elengedhetetlen feltétel. A kulturális elit egyik legfőbb jellemzője, s ezzel együtt kiváltsága is, hogy legfontosabb tőkefajtája az iskolázottság. Ez annyit tesz, hogy a kulturális elit tagjai a társadalom többi tagjához képest, s még a másik két elitsoporthoz képest is általában magasabb iskolai végzettséggel bírnak. (KRISTÓF 2011b) Ebből következően a kulturális elit olyan, a tudásából eredeztethető hatalommal bír, amellyel képes az intellektuális közösségekre hatást gyakorolni, tehát a kultúrát formálni, illetve termelni. Az intellektuális körök olyan szellemi közösségek, amelyek az elit tőkésjén alapszanak, de az eliten kívüli tagok alkotják,

s ezáltal egy közösségépítés indul el a kultúra révén, amely a valahova tartozás, ezáltal pedig a bizalom szintjét erősítheti. Iskolázottságuk révén tudnak olyan kiváltságokra szert tenni, amely más emberek számára nem érhető el, s ezáltal bírnak befolyásoló erővel is, ami pozicionális döntéseik és alkotásaik révén követhetők leginkább nyomon. Ez azonban csak akkor valósítható meg maradéktalanul, ha a kultúrában működő személyek művészeti kérdéseket illető döntéseikben autonómiát élvezhetnek. A művészeti kérdésekre adott válaszok autonómiája kapcsán azonban megjelenik a kultúrpolitika és a gazdaság dimenziója, amely ha nem enged elegendő teret az elittagok számára, megbénítja őket feladatuk elvégzésében.

KRISTÓF Luca (2011a) Pareto nyomán azt mondja az elitről, hogy csupán addig képes megőrizni uralmát, ameddig az alsó rétegekből a tehetséges és feltörekvő fiatalokat, a lehetséges új tagokat befogadja. Weber szerint vannak olyan pozitív privilégiumokkal bíró csoportok, amelyek monopolhelyzetben vannak a javak előteremtése során. Ezekbe a csoportokba sorolja a művészeket is, akik nemcsak kimagasló képességűek, de iskolázottságuk is kiváló. (MOLNÁR 1999) Weber-i értelemben a kulturális elitről mint rendről beszélhetünk, hiszen ez az elitcsoport valamilyen fajta megbecsülést vívott ki magának. A kulturális elit tehát rendként egy közösséget alkot, ahol fontos kérdés a nyitottság, illetve a zártság kérdése, amely összefüggésbe van a belső csoportintegrációval és a csoporton kívülivel egyaránt.

„...nyitás esetén különböző társadalmi-gazdasági környezetből származó személyek kerülhetnek az elitbe, a zárás esetén pedig a kiváltságos osztályokból származó személyekre korlátozódik az elitkörbe való bekerülés.” (PÁSZKA 2010. 39.)

Weber meglátása szerint, ha egy rend bezártsága növekszik, akkor bizonyos előnyök csupán a rend tagjai számára érhetőek el. Kulturális elitről beszélve, ha azt látjuk, hogy az elitcsoport zárt, tehát nem nyit a fiatalok és más státusból érkezők felé, akkor a pozíciók betöltése egyfajta cirkulációt mutat az elittagok között, de a csoport frissülése nem válik lehetővé, ezáltal egy zárt társadalom alakulhat ki a kultúra mentén.

A kulturális elit egyik fontos ismertetőjegye, hogy problémafelvetéseik révén társadalomformáló szerepet töltenek be. Ehhez azonban elengedhetetlen, hogy egy azonos státuszhoz tartozó, közös csoportnak lássák magukat. (SZALAI 1998) Ahhoz, hogy valaki elitpozíciót töltsön be, szükséges, hogy az elitként funkcionáló csoportot a társadalom felhatalmazza a működésre, tehát legitimálja a tagok elitként való működését. Amennyiben ez a feltétel adott, a társadalom az elit döntéseit, az általuk hordozott mintákat és értékeket elfogadja, s követi. Az, hogy az elit milyen kulturális értékeket fogad el és közvetít, befolyásolja, hogy a társadalom tagjai miként viszonyulnak a kultúrához – ilyen formában nyilvánulhat meg a hatalmuk, s a hatalmukkal való élés. Az elitnek fel kell ismernie a társadalomban zajló változásokat, s az adott kihívásokra kell reagálnia. Így tehát a kulturális elitről elmondható, hogy származásán túl a teljesítménye révén konstruálható meg, ehhez azonban elengedhetetlen a vezető réteg elit-tudata. (MÜLLER-TAKÁCS 1998) Az elit-tudat kialakulásával pedig elengedhetetlen a kultúra formálása és átadása, ezáltal a közösségek, kapcsolathálózatok teremtése egyaránt.

ÖSSZEFOGLALÁS

A szakirodalmak áttekintése egyértelműsíti, hogy a társadalmi integráció egy sokrétű fogalom, vagy akár jelenségnek is nevezhetjük. Kutatásomban a társadalmi integrációnak csupán egy szeletét fogom bevonni, mégpedig azzal a kérdéssel szeretnék foglalkozni, hogy a kultúra, s a képviselt kultúra révén a kulturális elit, mint közösség mennyire integrált, s az elithez tartozók miként integrálódnak ebbe az elitszűkületbe. A debreceni kulturális elit integráltságán túl fontosnak tartom azt is, hogy láthatóvá váljon a kulturális elit, mint egy hatalommal bíró vezető réteg, miként képes a társadalom tagjainak a bizalmát megnyerni, kultúrafogyasztói közösségeket létrehozni, hogy ezáltal minél integráltabb társadalmat kaphassunk.

A leírt és elemzett elméletek alapján jól látszik, hogy ez a két irányú integráló hatás jelen van a kulturális elitben. A debreceni elit a helyi kulturális adottságok és személyközi kapcsolatok révén egy sajátos integrációt hozhat létre, kérdésként merül fel, hogy az elit rendelkezik-e kellő elittudattal ahhoz, hogy a keleti régió központjában betöltse integráló szerepét, s integráló hatással legyen a helyi közösség tagjaira.

A kulturális elit kapcsán láthatóvá vált, hogy hatalmi-, illetve státuszpozíciója fontos szerepet tölt a közösségek alakítása során, mely a társadalom tagjainak integrálásában egy alapvető elem. A kapcsolathálózatok kialakítása a kulturális és társadalmi tőke birtoklása révén egyfajta elismerést és presztízst feltételez. A kulturális elit csak ezeknek a kritériumoknak megfelelően képes a kultúra mentén integrálni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BOURDIEU, PIERRE (2010): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In ANGELUSZ RÓBERT – ÉBER MÁRK ÁRON – GECSEK OTTÓ (szerk.): *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*. Budapest, ELTE. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_19_Tarsadalmi_retegzodes_olvasokonyv_szerk_Gecsek_Otto/adatok.html (utolsó látogatás dátuma: 2017. június 14.)

CSURGÓ BERNADETT – KOVÁCH IMRE (2003): A kulturális elit politikai preferenciái. In BAYER JÓZSEF – KISS BALÁZS (szerk.): *Trendváltások: tanulmányok*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete. 193–230.

CSURGÓ BERNADETT – LÉGMÁN ANNA (2015): Lokális közösség, megtartó közösség. Elméleti megközelítések a lokális közösség integráló szerepének vizsgálatához egy vidéki településen. *Socio.hu* 4. sz. http://socio.hu/uploads/files/2015_4/csurgo_legman.pdf (utolsó látogatás dátuma: 2017. május 8.)

DUPCSIK CSABA – SZABARI VERA (2015): Elméleti bevezető az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című OTKA kutatáshoz. *Socio.hu. Társadalomtudományi Szemle* 3. sz. 33–43.

GERŐ MÁRTON – HAJDU GÁBOR (2015): Az egyéni kapcsolathálók nagysága, heterogenitása és a társadalmi integráció Magyarországon. *socio.hu* 2015/4 http://socio.hu/uploads/files/2015_4/gero_hajdu.pdf (utolsó látogatás dátuma: 2017. május 8.)

HANKISS ELEMÉR (2004): *Társadalmi csapdák és diagnózisok*. Budapest, Osiris Kiadó.

HUNYADI ZSUZSA (2005): A kulturális fogyasztás és a szabadidő eltöltésének néhány jellemzője. In ENYEDI GYÖRGY – KERESZTÉLY KRISZTINA (szerk.): *A magyar városok kulturális gazdasága*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ. 91–122.

KAPITÁNY ÁGNES – KAPITÁNY GÁBOR (2012): Kultúra és az értékek szerepéről. In KOVÁCH IMRE – DUPCSIK CSABA – P. TÓTH TAMÁS – TAKÁCS JUDIT (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet) – Argumentum Kiadó. 83–99.

KOVÁCH IMRE – HAJDU GÁBOR – GERŐ MÁRTON – KRISTÓF LUCA – SZABÓ ANDREA (2016): A magyar társadalom integrációs és rétegződésmoდეlljei. *Szociológiai Szemle* 26(3): 4–27.

KOVÁCH IMRE – KRISTÓF LUCA (2012): Elit és társadalmi integráció. In KOVÁCH IMRE – DUPCSIK CSABA – P. TÓTH TAMÁS – TAKÁCS JUDIT (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet) – Argumentum Kiadó, 30–44.

KOVÁCH IMRE (2017): Fogalmak és megközelítések. In KOVÁCH IMRE (szerk.): *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Szeged, Belvedere Meridionale Kiadó, 7–19.

KOVÁCH IMRE – KRISTÓF LUCA – SZABÓ ANDREA (2017): Társadalmi integráció és társadalmi rétegződés. In KOVÁCH IMRE (szerk.): *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest – Szeged, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet – Belvedere Meridionale Kiadó. 217–237.

KRISTÓF LUCA (2011a): *A magyar értelmiség reputációja*. Ph.D. értekezés. Budapest http://phd.lib.uni-corvinus.hu/573/1/Kristof_Luca.pdf (utolsó látogatás dátuma: 2017. június 14.)

KRISTÓF LUCA (2011b): Elitkutatások Magyarországon (1989–2010). In KOVÁCH IMRE (szerk.): *Eliték a válság korában. Magyarországi eliték*. Budapest, Argumentum Kiadó. 37–56.

MOLNÁR ATTILA KÁROLY (1999): *Max Weber olvasókönyv*. Novissima Kiadó, Budapest.

MÜLLER PÉTER – TAKÁCS TIBOR (szerk.) (1998): *A magyar elit természetéről*. (Konferencia az elitéről – Budapest, 1996). Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

PÁSZKA IMRE (2010): *Elit, eliték a lokális kistérségi társadalomban*. Szeged, Belvedere Meridionale – Szegedi Egyetemi Kiadó – JGYF Kiadó.

SZALAI ERZSÉBET (1998): *Az eliték átváltozása*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

SZALAI ERZSÉBET (2001): *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Aula Kiadó, Budapest.

SZELÉNYI SZONJA – SZELÉNYI IVÁN – KOVÁCH IMRE (1995): The Making of the Hungarian Postcommunist Elite. *Theory and Society* vol. 24. no. 5. 697–722.

TAKÁCS KÁROLY (1998): Az elit szociológiai fogalmáról. *Szociológiai Szemle* 1. sz. 139–148.

VITÁNYI IVÁN (2006): *A magyar kultúra esélyei*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ.

WILLIAMS, RAYMOND (2003): Kultúra. In WESSELY ANNA (szerk.): *A kultúra szociológiája*. Budapest, Osiris Kiadó. 28–32.